

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVI

Уређивачки одбор

*др Даринка Гортан-Премж, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле Ивић,
др Радослав Катичић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар
Младеновић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан, др Живојин Станојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1980

MILORAD RADOVANOVIĆ, **Imenica u funkciji kondenzatora**, poseban otisak Zbornika za filologiju i lingvistiku knj. XX/1 (str. 63—144) i XX/2. (str. 81—160), Novi Sad 1978, str. 1—162.

Knjiga Milorada Radovanovića *Imenica u funkciji kondenzatora* predstavlja značajan doprinos za srpskohrvatsku jezičku nauku. Knjiga je sačinjena kao opširna studija zasnovana, pre svega, na analitičkim razmatranjima odgovarajućeg srpskohrvatskog jezičkog materijala, ali, uz to, i kao studija koja se ističe novim teorijsko-metodološkim rešenjima opštelingvističkog karaktera. Poznat već radovima za koje se može reći da upućuju na suštinske jezičke probleme¹, Radovanović je pomenutom studijom potvrdio utiske stručne javnosti da je reč o autoru širokih lingvističkih mogućnosti, temeljnog poznavanja savremenih lingvističkih kretanja u svetu i izuzetno razvijene veštine i sposobnosti da uđe u dublju lingvističku analizu i pouzdano je dovede do kraja. Kao doktorska disertacija (kojoj ne pristaju epiteti početništva) ova knjiga predstavlja jednu od većih jezičkih studija kod nas u kojoj su površinske i dubinske semantičko-sintaksičke analize (kao tekovina generativne gramatike) sprovedene u potpunosti, na način za koji smatramo da je prikladan, jasan, dostupan i za one jezičke stručnjake kojima taj vid pristupa jeziku nije svojstven. U pokušaju da nađe odgovor na neka kompleksna pitanja jezika, autor se opredelio za savremena metodološka istraživanja, nudeći tako neka nova saznanja do kojih je takvim pristupom došao.

Knjigu čine: *Izvori* (1—2); *Literatura* (2—7); *Skraćenice i simboli* (7—8) a zatim: 1. *Uvodne napomene* (8—9); 2. *Prikaz odabrane literature i osnovna teorijska značenja* (9—21); 3. *Područje istraživanja, izvori i metod* (21—28); 4. *Opšta zapažanja* (28—36); 5. *Temporalna značenja* (37—65); 6. *Kausalna značenja* (65—82); 7. *Intencionalna značenja* (83—89); 8. *Značenja tipa „osnov“, „kriterij“* (89—94); 9. *Značenja propratne okolnosti* (94—100); 10. *Značenja sredstva (instrumenta)* (100—104); 11. *Koncesivna značenja* (104—106); 12. *Kondicionalna značenja* (106—109); 13. *Semantičke dopune* (109—130); 14. *Deverbativna imenica u centralnim sintaksičkim funkci-*

¹ V. npr.: *Dekomponovanje predikata (na primerima iz srpskohrvatskog jezika)*, JF XXXIII, 53—80; *Potencijal II u srpskohrvatskom jeziku*, ZbFL XXI/2, 153—161; knjigu *Sociolingvistika*, izd. BIGZ, Beograd 1979, str. 1—160. i dr.

jama (103—136); 15. *Konstrukcije sa značenjem poređenja* (136—137); 16. *Konstrukcije sa značenjem suprotnosti* (137); 17. *Posebni problemi: pitanje odnosa subjekatskog i objekatskog genitiva uz deverbativnu imenicu u ulozi kondenzatora rečeničnog značenja* (137—142); 18. *Zaključna razmatranja* (143—156); i *Summary* (156—162).

U *Uvodnim napomenama* autor u prvi plan stavlja pojam sintaksičke kondenzacije i u isto vreme ističe kako je zamislio rad.

Sledi dalje (2. poglavlje) sistematski pregled dosadašnjih lingvističkih teorijskih znanja o pojavi rečenične kondenzacije. Posebno se u vezi s tim ukazuje na teorijska učenja predstavnika Praškog lingvističkog kruga (koji su pojam kondenzacije uveli u lingvistiku), ali se prezentiraju i mišljenja drugih, koji svojim učenjima (zavisno ili nezavisno od Pražana) doprinose rasvetljavanju ove problematike i nude neka nova saznanja. Teorijska gledanja jednog imponzantnog broja lingvista na pojam kondenzacije u jeziku su pažljivo razmotrena i dat je kritički kompetentan sud o njima. To su pre svega: Mathesius, Vachek, Renský, Nosek, Hrabe, Jelínek, Uličný, koji prate situaciju uglavnom u engleskom i češkom i Miko u slovačkom, a nezavisno od njih upućuje se na gledanja Uchereka i Medinskaje. Od naših lingvista ističe se da je ovu pojavu pratila (i to u novijim radovima) samo Milka Ivić (čiji su radovi autoru mogli služiti kao metodološki uzori). Posebno su za metološki pristup fenomenu rečenične kondenzacije i uspostavljanju dubinskih semantičkih rečeničnih struktura za površinske nerečenične strukture autoru služili teoretičari generativističke lingvističke orijentacije Katz i Postal, Rosenbraum, R. Lakoff, Esau, Hudson, Menzel i dr. Osim toga, Radovanović, posebno u vezi sa raznim lingvističkim pojmovima (npr. *transpozicija, impliцитност, nominalizacija, presupozicija, prosentencijalizator, komplementizator* i dr.), polemše, citira, ili se služi obimnom stranom literaturom vezanom i za imena drugih više ili manje poznatih lingvističkih imena.

Uopšte tema rečenične kondenzacije je u serbokroatistici nova. Stoga je ova studija dragocena i kao pokušaj da se u jezičkoj analizi srpskohrvatskih padežnih konstrukcija primene moderna lingvistička znanja. Terminološka opredeljenja su takođe savremena. Često su, zapravo, korišteni termini koji su već postali opšteprihvaćeni u savremenoj lingvističkoj nauci u svetu, a gde je god postojalo više terminoloških mogućnosti autor se opredelio za onaj termin koji mu se činio najpogodnijim. Većina pažljivo odabranih termina je objašnjena, što dosta doprinosi pristupačnosti analize. Razumno je ovde istaći da Radovanović pokazuje i jednu izvandrednu sklonost — u potpunosti bibliografskim podacima informiše čitaoca, bilo da je reč o novom terminu (odakle potiče, šta znači, ko ga prezentuje i sl.) ili o upućivanju čitaoca na radove u vezi sa nekim lingvističkim problemom, stavom i sl. U tom smislu ova studija posebno nudi iscrpnu tematsku bibliografiju, što je, razume se, posebno korisno za one kojima je manje (ili nepravovremeno) dostupna strana stručna literatura².

² Radovanović se ističe izuzetno dobro urađenom *Bibliografijom radova Đure Daničića*, ZbFL XVIII/1, 9-63 i većim brojem prikaza knjiga stranih ili domaćih autora.

Iz problema vezanih za sintaksičku i semantičku kondenzaciju obrađeno je ovde, u stvari, ponašanje samo deverbativne imenice u funkciji kondenzatora rečeničnog značenja, tako da bi najuži naslov za ovu studiju mogao da glasi i: Deverbativna imenica u funkciji kondenzatora. Radovanović se za ovo opredelio zato što je uočio da nije dovoljno ispitana, niti je (u razmotrenoj teorijskoj literaturi) bila dovoljno uočena uloga deverbativne imenice za kondenzacione procese. Deverbativna imenica, primećuje autor, u ulozi kondenzatora rečeničkog značenja „kao nerečeničko sredstvo, u površinskoj strukturi iskaza zastupa glagolski predikat u finitnom obliku . . . koji se rekonstruiše u odgovarajućoj rečenici u dubinskoj strukturi istoga iskaza“ (str. 23). Termin *verbid* je preuzet od čeških lingvista; u srpskohrvatskom jeziku verbidi su glagolski priloz i infinitiv sa kojima deverbativna imenica stoji u konkurentnom odnosu. Može se, kad je reč o terminima, istaći i, čini nam se, za srpskohrvatsku jezičku praksu prikladna i pogodna upotreba termina *predikacija* umesto uobičajenih „glagolska radnja“, „proces“, „akcija“, „zbivanje“, „stanje“ i sl.

U izboru metodskog postupka (poglavlje 3.2.) autor se, kako je već rečeno, opredelio da u analizu uvede rekonstrukciju dubinske strukture iskaza sa kondenzatorom rečeničkog značenja u njegovoj površinskoj strukturi. Utvrđujući tako generativno poreklo odnosno semantičku bazu iskaza, autor upotrebljava kao neposredan tehnički postupak „interpretacioni transformacioni test čija primena biva simbolizovana strelicom i uglastom zagradom“. Konstrukcije nisu predstavljane metajezickim simbolizacijama (koje često, u modernim studijama, postaju svrha same sebi). Ovakva svoja polazna gledišta autor objašnjava time što se „kondenzatori rečeničkog značenja posmatraju kao elementi nominalizovane, nerečenične predikacije u površinskoj strukturi iskaza, i da su sekundarni tj. derivirani (u generativnom smislu) iz odgovarajućih primarnih (bazičnih) elemenata verbalne, rečenične predikacije u dubinskoj strukturi iskaza“ (str. 26).

Kao izvori za jezički materijal koji bi predstavljao savremeni srpskohrvatski jezički standard, služili su (1) ekscerpirani primeri iz žanrovski raznovrsnih srpskohrvatskih tekstova novijeg vremena i (2) postojeće monografije o jeziku savremenih pisaca i objavljene sintetičke studije posvećene pojedinim problemima gramatičke strukture srpskohrvatskog jezika. Za ove druge izvore, autor, istina, kaže da su sekundarni, što se i ne bi reklo s obzirom na to koliko je primetan broj navedenih primera baš po drugom osnovu. Što se tiče izbora izvora umesno je vođeno računa kako o širokoj regionalnoj zastupljenosti tako i o raznim vidovima upotrebe jezika, odnosno o „funkcionalnim stilovima“.

U odeljku *Opšta zapažanja* usredsređuje se pažnja na ponašanje deverbativne imenice u srpskohrvatskom jeziku. Zaključuje se da postoji opšta tendencija nominalizovanja iskaza u srpskohrvatskom, što je odlika i nekih drugih jezika (npr. engleskog). U pogledu frekvencije razlike postoje kad je reč o različitim vidovima upotrebe jezika („funkcionalnim stilovima“), a ne u varijantama srpskohrvatskog jezičkog standarda. Opservacije o većoj zastupljenosti nominalizacije i deverbativnih imenica u naučnom, novinarskom,

administrativnom, političkom i sličnim stilovima poznate su (iako ne i dovoljno razrađene) u našoj nauci i odranije, kao što su manje-više poznati i razlozi koji tome pogoduju. Stoga bi svakako bila suvišna, u takvim prilikama, jedna autorova ograda „po mome mišljenju“ (str. 30) kada se iznosi nešto što je već poznato u jezičkoj teoriji, tim pre kad to i autor u napomeni navodi. Dalje je zapaženo da su mnogo češće u upotrebi predložke padežne konstrukcije od slobodnih padežnih formi (terminom sintagme, koji je u našoj jezičkoj praksi uobičajen, ovde se ne operiše) sa deverbativnom imenicom u funkciji kondenzatora. Autor u tome vidi specifičnu ulogu predloga „kao svojevrsnog površinskog signala“ koji se u dubinskoj strukturi iskaza pojavljuje kao klausa. Istraživanjem se došlo i do eksplicitnih sudova o frekventnosti pojedinih padežnih rešenja. To su na prvom mestu lokativ i genitiv (oko dve trećine), koji pokazuju „(a) najširu varijaciju (predložkih) konstrukcionih mogućnosti koji stupaju na scenu i (b) najveću skalu rečeničnih značenjskih tipova koji se rekonstruišu u dubinskoj strukturi iskaza (str. 35), zatim instrumental i akuzativ i, na kraju, nominativ i dativ.

Sledi dalje opisivanje i objašnjavanje semantičko-sintaksičkog ponašanja ove pojave u jeziku — što najbolje pokazuje čega novoga serbokroaticisti može pružiti ovakav moderan pristup jezičkom materijalu (zasnovan na generativnoj gramatici kao vodećoj teorijsko-metodološkoj orijentaciji savremene lingvističke nauke).

Pokazaćemo, razume se, samo u kraćem osvrtu, kako je Radovanović sproveo analizu padežnih značenja i funkcija. Prva i glavna novina koju čitalac uočava je klasifikacija prema tipovima bazičnih rečeničnih značenja (tj. prema tipovima rečenica), ili prema bazičnim funkcijama koje se u dubinskoj strukturi rekonstruišu, a ne prema metodološkim padežnim mogućnostima u površinskoj strukturi iskaza. Tradicionalan pristup problematici padeža, autor je napustio pre svega metodološkim opredeljenjem. Analiza je dalje sprovedena na osnovu padežnih značenja (temporalnosti, kauzalnosti, intencionalnosti, propratne okolnosti i dr.) i padežnih funkcija.

U poglavlju *Temporalna značenja* navedena je široka mogućnost padežnih konstrukcija s deverbativnom imenicom u pokazivanju različitih varijacija temporalnog značenja (koje je po broju primera najčešće, 1/4 od ukupnog broja) tipa anteriornosti, posteriornosti, simultanosti. Tako na primer, kod značenja anteriornosti utvrđuje autor: umesto površinskih padežnih konstrukcija sa deverbativnom imenicom u ovakvim slučajevima u dubinskoj strukturi iskaza rekonstruiše se predikacija perfektivnog tipa. (Zaključke ove vrste autor izvodi za sva značenja u radu). U funkciji orijentacione identifikacije vremena pojavljuju se padežne konstrukcije *pr(ij)e + NDev(Gen)*, *pred + + NDev(Acc)*, *uoči + NDev(Gen)*. Rekonstrukcijom njihove dubinske strukture javlja se klausa tipa *Pr(ij)e nego što*. (npr. *Pre polaska okrenuo se [→ Pre nego što je pošao okrenuo se]*). U funkciji orijentacione kvantifikacije vremena javlja se padežna konstrukcija tipa *do + NDev(Gen)*. Rekonstrukcijom njene dubinske strukture u istoj funkciji se pojavljuje subordinirana temporalna klausa tipa *Dok*. Konstrukcije sa značenjem posteriornosti takođe se grupišu u dve mogućnosti: za orijentacionu identifikaciju vremena — sa

padežnim konstrukcijama tipa: *nakon* + NDev(Gen), *posle* + NDev(Gen), *po* + NDev(Lok) i *na* + NDev(Acc) i za orijentacionu kvantifikaciju vremena: *od* + NDev(Gen). Pri analizi formi sa značenjem simultanosti (u našoj jezičkoj praksi uobičajen je termin *naporednost*) javljaju se sledeće padežne konstrukcije: *pri* + NDev(Lok), *u* + NDev(Lok), *na* + NDev(Lok) *kod* + NDev(Gen) *prilikom* (*prigodom*) + NDev(Gen), *za* (*za vreme*) + NDev(Gen), *u toku* (*tokom*) + NDev(Gen), *s(a)* + NDev(Instr), \emptyset + NDev(Instr), koje se grupišu u dve „interpretacione mogućnosti“ — sa semantičkom bazom *Kad*.

Kako je ovde reč, vidimo, o konstrukcijama koje su u našoj literaturi uglavnom obrađivane (naravno po drukčijim metodskim merilima) i kako izvesna znanja do kojih se tako došlo postoje, autor ih pri svojoj analizi prati, konsultuje, iznosi, ili s njima polemše dajući paralelno svoja nova rešenja. Pozivanje na domaću literaturu je odmereno (nije se težilo iscrpnosti) kao što je probran i spisak autora sa kojima se ovde diskutuje. To su najčešće M. Ivić, M. Stevanović, Ž. Stanojčić, T. Batistić i rede drugi.

Kauzalna značenja su takođe sistematično analizirana i potkrepljena dovoljnim brojem potvrda iz našeg jezika. U konstrukcijama ovoga tipa posebno se ističu predlozi *zbog* (*usled*), *od*, *iz* sa genitivom i *u* sa lokativom, kao i pod određenim uslovima, i *po* + NDev(Loc), \emptyset + NDev(Instr), *na* + NDev(Acc), *pod* + NDev(Instr), *bez* + NDev(Gen) — gde se u dubinskoj strukturi rekonstruiše subordinirana kauzalna klauza (u tradicionalnoj terminologiji — zavisna rečenica) tipa *Zato što*, „kao njihova bazična semantička reprezentacija“. Utvrđuje se i mogućnost zamene glagolskim prilozima, koja se zavisno od identičnosti agensa ostvaruje ili ne ostvaruje. Naporedo se ispoređuju u vezi sa ovim postojeća znanja iz serbokroatističke literature. Autor svojim metodom utvrđuje varijacije intenziteta kauzalnosti, i pokazuje za koje je modele karakteristična posebna semantička baza (npr, model *iz* + NDev(Gen)). Ukazuje se i na slučajeve kad kauzalna značenja prate neka druga, npr. propratnu okolnost, sredstvo, uslov i sl.

Glavna je odlika intencionalnih padežnih konstrukcija (poglavlje 7.) to što u sebi sadrže kao predikaciju leksemu koja ima značenje voljne, svesne radnje. To su konstrukcije tipa: *radi* + NDev(Gen), *u cilju* (*u svrhu*) + NDev(Gen), *na* + NDev(Acc), *za* + NDev(Acc), *na* + NDev(Loc) koje se u dubinskoj strukturi rekonstruišu u klauze tipa *S ciljem da* ili *Da* + [potencijal]. Radovanović pokušava da utvrdi suštinsku razliku u varijacijama sintaksičko-semantičkih mogućnosti koje imaju predlozi *zbog* i *radi*, pa je time dopunio analize koje su vođene oko ta dva predloga, odnosno oko toga kad uzročno *zbog* prodire u ciljno *radi*.

U značenjima tipa „osnov“, „kriterij“ (čije terminološko rešenje nije možda najpogodnije) pojavljuju se u površinskoj strukturi konstrukcije: *po* + NDev(Loc), *prema* + NDev(Loc), *na osnovu* + NDev(Gen). Jedne od njih identifikuju samo osnov ili kriterij, a jedne kvalifikaciju [\leftarrow *Na osnovu toga kako*] ili kvantifikaciju [\leftarrow *Na osnovu toga koliko*] ili ukazuju na objekat ili sadržaj predikacije [\leftarrow *Na osnovu toga što*].

Konstrukcije koje se u dubinskoj strukturi iskaza rekonstruišu kao *Pri tom* i *A da pri tom*, pojavljuju se u modelu: $u + NDev(Loc)$, $uz + NDev(Acc)$, $bez + NDev(Gen)$, $s + NDev(Instr)$, $kroz + NDev(Acc)$ svrstane su u poglavlje *Značenja propratne okolnosti*. Posebnu pažnju treba obratiti na zaključak koji autor izvodi u vezi sa rešenjima *Pri tom* — koje je neutralniji informator o značenju propratne okolnosti i *A da pri tom* za koje se kaže da „pruža i dodatne informacije o neutralizovanju predikacije kao potencijalne propratne okolnosti u realizovanju korelativne predikacije, ali i o suprotnosti date semantičke situacije prema očekivanoj“ (str. 93).

Relativno manje prostora posvećeno je značenjima sredstva (instrumenta) (poglavlje 10.), koncesivnim (poglavlje 11.) i kondicionalnim značenjima (poglavlje 12.). Za značenje sredstva u srpskohrvatskom jeziku javljaju se deverbativne imeničke konstrukcije: $\emptyset + NDev(Instr)$, $u + NDev(Loc)$, $s + NDev(Instr)$ čijom rekonstrukcijom se uspostavljaju klauze tipa *Time što*, *Tako što*. Koncesivna značenja predstavljena su klauzom tipa *Tako (Premda, Mada)* a zastupljena su padežnim konstrukcionim rešenjima $uprkos + NDev(Gen/Dat)$, $unatoč + NDev(Dat)$, $(i) pored + NDev(Gen)$, $(i) (po) kraj + NDev(Gen)$, $uz + NDev(Acc)$, $mimi + NDev(Gen)$, $(i)bez + NDev(Gen)$ ili sl. Kondicionalna značenja u dubinskoj strukturi zastupljena su vezničkim elementima kao znacima uslovnog značenja: *Ako, Kad, Da*. Odlika ovoga značenja je, kako ističe autor, što se ono sekundarno derivira iz drugih bazičnih značenja, pod specifičnim semantičkim okolnostima. Navedene su iz srpskohrvatskog jezika ove konstrukcije: $za + NDev(Instr)$, $bez + NDev(Gen)$, $za + NDev(Acc)$, ali ima i drugih koje pod izvesnim okolnostima mogu imati značenje uslova.

Posebnu pažnju zaslužuju konstrukcije svrstane u najveće poglavlje u knjizi *Semantičke dopune*. Dok su konstrukcije o kojima je do sada bilo reči odredbenog karaktera, ove imaju ulogu dopune, odnosno „semantičke dopune“ i ne kondenzuju određenu vrstu rečeničnog značenja, već upućuju na objekat, sadržaj i sl. (npr. *Počinjemo svađu* [← *Da se svađamo*]). U poziciji glavne glagolske radnje (predikacije) nalaze se glagoli nepotpunog značenja (npr. *početi, nastaviti, prekinuti* i dr.). Semantička baza padežnih konstrukcija u dubinskoj strukturi ima ove klauze: *Da, Kako, Šta, O tome da, O tome što, O tome kako, Time da, Time što, Time kako, Onome što, Tome što, Tome kako* ili sl. Konstrukcije ove vrste javljaju se kako uz dominirajući glagol, tako i uz dominirajuću imenicu ili pridev (npr. *Istakao je potrebu razvijanja kritike* [← *Da se razvija kritika*]). Deverbativna imenica pokazuje i vrlo široku mogućnost konstrukcionih padeža ili predložko-padežnih rešenja uslovljenih odgovarajućom glagolskom rekcijom u poziciji predikacije.

Standardni model za kondenzovanje rečeničnog značenja pomoću deverbativne imenice predstavlja u srpskohrvatskom jeziku, pored ostalih, još i pojavljivanje deverbativne imenice u nominativnom padežnom obliku u centralnim sintaksičkim funkcijama (poglavlje 14). Po tome se, kako primećuje autor, pokazuje izrazita nominalizovanost određenog stila, odnosno težnja da se nominalizuje iskaz u njegovoj površinskoj strukturi. Deverba-

tivna imenica pojavljuje se u nekoliko centralnih sintaksičko-semantičkih pozicija, koje se ovde definišu kao: (1) Funkcija površinskog subjekta predikacije zastupljene faznim glagolima (npr. *Hapšenja se nastavljaju*), (2) Funkcija površinskog subjekta predikacije „aktivnog“ ili „pasivnog“ tipa (npr. *Vaše priznanje me iznenaduje*), (3) Funkcija leksičkog jezgra površinske predikacije kopulativnog tipa (npr. *Njegov osnovni zadatak je bio reorganizovanje preduzeća*) i (4) Funkcija označavanja predikacije u naslovima ili srodnim autonomnim izrazima (npr. *Sastanak ministara spoljnih poslova*).

U preostalom delu studije razmatraju se ređi primeri gde padežne konstrukcije s deverbativnom imenicom dobivaju u rekonstruisanoj semantičkoj bazi značenja poređenja ili suprotnosti. Kao poseban problem u vezi sa ovim je i pitanje odnosa subjekatskog i objekatskog genitiva uz deverbativnu imenicu u ulozi kondenzatora rečeničnog značenja — čemu je takođe poklonjena izvesna pažnja, a daju se i neka nova interesantna rešenja.

Dobro postavljena *Zaključna razmatranja* nude nam sažet, ali i dovoljno informativan pregled svega onoga do čega se u ovako zasnovanoj analizi došlo.

Studija sadrži rezime na engleskom. Nije nam, na žalost, ponuđen registar imena, niti pojmova (čemu je verovatno jedan od razloga i način publikovanja studije), što je jedina tehnička mana ove knjige.

Kao izuzetno koristan prilog semantičko-sintaksičkom ispitivanju srpsko-hrvatskog jezika, ova Radovanovićeva knjiga ukazuje na nove perspektive i obezbeđuje sebi trajno mesto u jezičkoj nauci uopšte.

Beograd

Milica Radović-Tešić